

Denis Peričić, Varaždin

Kompozicija i karnevalizacija:

priroda humorističnosti u Kušanovoj drami *Svrha od slobode*

Drama *Svrha od slobode* Ivana Kušana¹, praizvedena na Dubrovačkim ljetnim igrama 1971. godine,² a potom i otisnuta u "Prologu" (14/1971), doživjela je jednu od najneobičnijih sudbina u novijoj hrvatskoj dramaturgiji: nakon samo nekoliko izvedaba (u Dubrovniku te u Studentskom centru u Zagrebu) i brojnih politički intoniranih pokuda, više nije igrana ni tiskana, da bi se tek nakon 24 godine pojavila u istoimenoj Kušanovoj zbirci drama, što, osim zagovornog pogovora Igora Mrduljaša,³ nije izazvalo veće zanimanje tada već, za postkaradordevski proskribirane književne

tekstove, senzibiliziranije struke i javnosti.

Ništa čudno što je tako neobična sudbina zadesila upravo *Svrhu od slobode*; ta riječ je, osim o opakoj satiri, i o jednoj od najneobičnijih hrvatskih komediografskih djela 20. stoljeća. Teško ju je formalno odrediti, pri čemu autorov podnaslov *povijesna dražba s glumom i pjevanjem*⁴ nije od veće pomoći. Čini se, na prvi pogled, da je u pravu Igor Mrduljaš kada je opisuje kao *nepatvoreni pučki teatar vrhunske učinkovitosti: glumište kao usta kojima progovara skupna svijest zajednice*.⁵ Dodaje: *Svaka učena raspra o kazališnoj estetici u ovome je slučaju jalovo zanovijetanje*,⁶ i tu nije u pravu, baš kao ni A. K. čiju kritiku iz "Slobodne Dalmacije" citira, a koja kaže da *Svrha od slobode - ne spada u umjetnost (...) jer se najčešće zadovoljava nivoom dobra vica i spretne dosjetke*.⁷

A. L. (Ana Lederer) u *Leksikonu hrvatskih pisaca* uspješno sintetizira: *K. pripada krugu dramatičara "nove, preobražene farse" (Z. Mrkonjić) koji su svojim tekstovima 70-ih i 80-ih opstruirali i izvrgavali poruzi postojeći režim (I. Brešan, I. Bakmaz, T. Bakarić...)*. Priklanja se "pučkom kazalištu"; njegove dramske tekstove odlikuje iznimna dramaturgijska vještina i svjesna nakana zabavnosti. Tek naizgled bezazleni, oni kriju oštre kritičke i satiričke ubode.⁸

¹ Mr. sci. Ivan Kušan (Sarajevo, 1933) akademski je slikar s dvije samostalne izložbe (1986, 1993) i karijerom iznimno uspješnog književnika (romanopisca, dramatičara, scenarista, esejista, kritičara... posebice romanopisca za djecu, gdje uživa status hrvatskoga klasika) te književnog prevoditelja. Bio je urednik književnog programa Radio Zagreba, časopisa "Telegram", "Most", biblioteka *Smib*, *Modra lasta* i *HIT junior*, dramaturg u Zagreb-filmu te redoviti profesor Akademije dramske umjetnosti u Zagrebu. Djela: *Uzbuna na zelenom vrhu* (1956), *Trenutak unaprijed* (1957), *Razapet između* (1958), *Koko i duhovi* (1958), *Domaća zadaća* (1960), *Zidom zazidani* (1960), *Zagonetni dječak* (1963), *Lažeš, Melita* (1965), *U selu i gradu, u radu i igri* (1968), *Toranj* (1970), *Veliki dan* (1970), *Koko u Parizu* (1972), *Naivci* (1975), *Strašni kauboj* (1982), *Prerušeni prosjak* (1986), *Ljubav ili smrt* (1987), *Čaruga pamti* (1991), *100 najvećih rupa* (1992), *Svrha od slobode* (1995), *Medvedgradski golubovi* (1995), *Ljubi susjeda svoga* (1995), *Koko u Kninu* (1996), *Promišljeni, dugi gnjev* (1997), *Knjiga za mladež i starež* (1998) i *Nasljednik indijskog cara* (2000). Prevodio je s ruskoga, francuskoga i engleskoga (Hart, Exuperij, Duhamel, Čehov, Twain, Dostojevski, Solženjicin, Ionesco...). Likovno umijeće koristio je uglavnom prilikom ilustriranja vlastitih knjiga. Prevođen je na mnoge strane jezike. Dobitnik je Nagrade "Vladimir Nazor" za životno djelo (1998).

² Praizvedba: Bunićeva poljana, 17. kolovoza 1971. Režija: Miro Međimorec.

³ Igor Mrduljaš, "Riječ koja se čuje - o dramatici Ivana Kušana", u: Ivan Kušan, *Svrha od slobode*; AGM/Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb 1995, str. 397-414.

⁴ Ivan Kušan, *Svrha od slobode (Svrha od slobode, Vaudeville, Lažna barunica, Balvansko kolo, Čista posla)*, AGM/Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1995, str. 7.

⁵ I. Mrduljaš, str. 400.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

⁸ A.(na) L.(ederer), Kušan, Ivan u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000, str. 414.

I politički naboj i formalna nesvakidašnjost drame podjednako su neskriveno signalizirani u sâmom (neobilježenom) prologu, koji djeluje kao kakva semantički hipetrofirana parodija Krležina *Kraljeva: Veliki narodni vašar s povijesnom družbom u staroj gradskoj luci. Publika između brojnih šatora ispred kojih prodavači nude svoju robu: od kobasica do slobode*.⁹ Replike *Žene s bradom, Žonglera, Hodača na rukama, Fotografa, Licitatora, Ljubmira, Gavre (Gavrila), Ugostitelja, Voditelja na streljani, Proizvođača proizvoda domaće radinosti, Prodavača knjiga, Zatvorskog stražara, Pjesnika Karla i Kustosa povijesnog muzeja* uvode nas u transpovijesni koloplet verbalnog žonglerstva i političke ekvilibristike, što će se nastaviti i u daljnjem tekstu, kad im se priključe Dživan, Sofija, Mara, Vlatka, Mali gradski povjesničar, Knez te članovi Velikog i Malog vijeća, dakle likovi iz stvarne i simbolične dubrovačke tradicije.

Oni će u nastavku biti poprilično pasivni promatrači i rezignirani rezoneri dolazaka brojnih osvajača: izmjenjuju se Bizantinci, arapski gusari, Osmanlije, Francuzi, Rusi, Austrijanci i - začudo - opet Bizantinci! I kao što se pod krinkom latinofonih arapskih gusara kriju Mlečani, a Osmanlije progovaraju poput vicoidnih Muje i Hase, tako će idejno-jezična perverzija i subverzija kulminirati na početku i na koncu, kad vođa Bizantinaca (u tekstu: *Vizantinaca*) Porfirogenet progovara:

PORFIROGENET: (*pošto je sjeo u kneževu stolicu*) Pevajte, varošani, o slobodi u krilu vaše majčice Vizantije! Pesma!

(*Svi pjevaju himnu:*)

Kolo sreće uokoli

Vrteći se ne pristaje,

Tko bi gori, taj je gori,

A tko dolji, dol ostaje.

Vizant mi je nežan tata,

Vizantija brižna keva,

Za slobodu tata-mata,

U mom srcu Vizant peva.

*Kolo sreće... itd.*¹⁰

Bez obzira na eventualne političke želje, simpatije i projekcije, od početka je jasno da su u *Svrsi od slobode* podjednako ironizirana oba semantička pola: domaćini i stranci. Kako se mijenjaju indikativnim uporabama različitih srbizama, latinizama, talijanizama, francizama, germanizama i rusizama obojeni osvajači, tako se mijenja i raguzinski himan *Kolo sreće* iz *Osmana* Ivana Gundulića, recimo to prigodno ironijski: najsvjetlijega sina *naše stare dubrave* (Matoš).¹¹

Naime, dok najjače satiričke učinke Kušan postiže jezičnim karakterizacijama došljaka, temeljna ironija odnosi se na domicilnu baštinu. Ironizirani su mnogi simboli dubrovačke tradicije: osim institucija Republike (Knez, članovi Velikog i Malog vijeća), tu su sam Dživo, ili oba Dživa Gundulića!, pa čak i treći Dživo (Bunić Vučić),¹² Dominko Zlatarić i njegov Ljubmir, dok bi se u adaptofilnom Pjesniku Karlu mogli prepoznati mnogi hrvatski lirici. Prilikom raznovrsnih tirada bit će parodirani ili pak u neizmjenjenom obliku interpolirani stihovi Ivana Gundulića, Iva Vojnovića, Slavka Mihalića i drugih.

U Kušana su sve te slavne tradicionalne osobnosti nemalo inverzne u odnosu na svoje povijesne i književne označenike. No, dok posize za formom pučkog teatra, pri čemu umiješno pribjegava držičevskim i inim varijantama karnevalskih dramskih tekstova, u Kušana u konačnici doista *progovara skupna svijest zajednice*, no u strukturalnom smislu to nije *nepatvoreni pučki teatar* (jer takvo što postoji tek u rudimentarnim oblicima pokladnih običaja), nego karnevalizirana književnost, dakle drama - ako govorimo u okvirima hokevske terminologije - visokoga stupnja manirističke artificioznosti.

⁹ I. Kušan, str. 9.

¹⁰ I. Kušan, str. 23.

¹¹ Antun Gustav Matoš, *Lijepa naša domovina i drugi putopisi*, prired. Dubravko Horvatić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987, str. 50.

¹² Prvi je Ivan (Dživo) Gundulić (1589-1638), drugi je njegov unuk Ivan (Dživo) Šiškov Gundulić (1678-1721), a treći Ivan (Dživo) Bunić Vučić (1592-1658).

Ukoliko pojam karnevalizirane književnosti razmatramo u razmjerima opusa Mihaila Bahtina, utoliko ćemo lakše pronaći književno-teorijske ključeve za tumačenje *Svrhe od slobode*. Onu književnost koja je na sebi osetila - direktno i neposredno, ili indirektno ... uticaj onih vidova karnevalskog folkloru ..., zvaćemo karnevalizovanom književnošću.¹³ U Kušana nam ne treba osetljivo uvo¹⁴ - nota bene, bez ikakve politički nekorektne zluradosti, citiranje (dostupnoga) srpskoga prijevoda držim posebnim, adekvatnim ironijskim načinom temi ovoga rada - *da bi uhvatili čak i najudaljenije odjeke karnevalskoga osećanja sveta*,¹⁵ pri čemu je karneval označen kao tradicija ozbiljnosprijemnog (već, naime, proložni vašar nije ništa drugo do karneval). *Karneval dovodi do pozitivnog vrednovanja ne glasa naroda*¹⁶ - što je ipak Kušanov briljantan učinak - *nego glasa književnosti*¹⁷ - što pokazuju egzemplarne reference.

Otkud takva naizgledna kontradikcija: kako to da kroz jedan pomno sazdan literarni (i literarnom tradicijom masno "opterećen" konstrukt) svejednako - jer ta Mrduljaševa konstatacija nije nikakva fraza - *progovara skupna svijest zajednice?*

Moguće je to zato jer je *Svrha od slobode* ujedno i menipejska satira, a prema Bahtinu karnevalizirana književnost grana je menipejske satire, *koja je u stvari antitradicija, jer menipeja može dijalogizirati s književnošću, ali ne i sa svojim književnim pretečama. Menipejske satire su svjesne tradicija kojima se izruguju, ali se one namjerno odlučuju postaviti izvan tradicije. Diderot se ne bavi Cervantesom, nego djeluje nasuprot onoj tradiciji francuskog romana koja se uzima ozbiljno.*¹⁸

Paralelna opreka može se uspostaviti između Kušana i označenika njegovih parodijskih označitelja. Postavivši se izvan tradicije, *Svrha od slobode* biva shvaćenom na razini *glasa naroda*, ali ne i na razini *glasa književnosti*, u čemu treba tražiti (strukturnalne, imanentne) uzročnike njezine dodanašnje nedostatne (re)valorizacije.

Ukoliko se pak karnevalizacija kao sukces

prirode humorističnosti Kušanove drame može iščitati (i) iz njezine kompozicije, utoliko nam je potrebniji treći Bahtinov termin, nadređen i karnevaliziranoj književnosti i menipejskoj satiri, a to je polifonija.¹⁹ Iako u "Problemima poetike Dostojevskog" Bahtin podrazumijeva da je u potpunosti dijaloško (polifonijsko) djelo neprikazivačko,²⁰ priznaje da prikazivačka djela mogu nositi sjeme dijalogičnosti²¹ (tj. polifoničnosti). Pritom valja naglasiti da prikazivačkim djelima Bahtin ne smatra drame, nego određene tipove romana (Rabelais, Tolstoj), pa nema nikakvog razloga da *Svrhu od slobode* ne ocijenimo polifoničnim djelom, i to ne samo zato jer se uklapa u podređene kategorije karnevalizirane književnosti i menipeje, nego i zato što utje-lovluje *neko snažno proturječje diskursa...: jedan jezik što opstoji iznutra, relativizirajući i decentrirajući neki drugi jezik, jedan oblik diskursa što napada, potkopava, citira, uobličuje, parodira ili razara drugi.*²²

Riskirajući književnoteorijsku herezu, kao odliku *Svrhe od slobode* predlažemo polifoničnost i zbog primarnog značenja te riječi: *višeglasnost, mnogoglasnost, mnogozvučnost.*²³ I doista, kao da je u *Svrsi od slobode* riječ o višeglasju povijesnih naslaga: to se višeglasje realizira upravo na fonu jezika (pri čemu *glas naroda* kao konačnična impresijska rezultanta nije nimalo kontrardiktorna!). Polifonična je - jer je termin uobičajen u muzikologiji, kao

¹³ Joan DeJean, "Bahtin i povijest/Bahtin u povijesti", u: *Bahtin i drugi*, prired. Vladimir Biti, Naklada MD, Zagreb, 1992, str. 68.

¹⁴ Mihail Bahtin, "Problemi poetike Dostojevskog" nav. prema: DeJean, str. 68.

¹⁵ Isto.

¹⁶ J. DeJean, str. 67.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Nav. djelo, str. 73.

¹⁹ Nav. djelo, str. 69.

²⁰ Nav. djelo, str. 73.

²¹ Isto.

²² Terry Eagleton, "Wittgensteinovi prijatelji", u: V. Biti, *Bahtin i drugi*, str. 94.

²³ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1987, str. 1064.

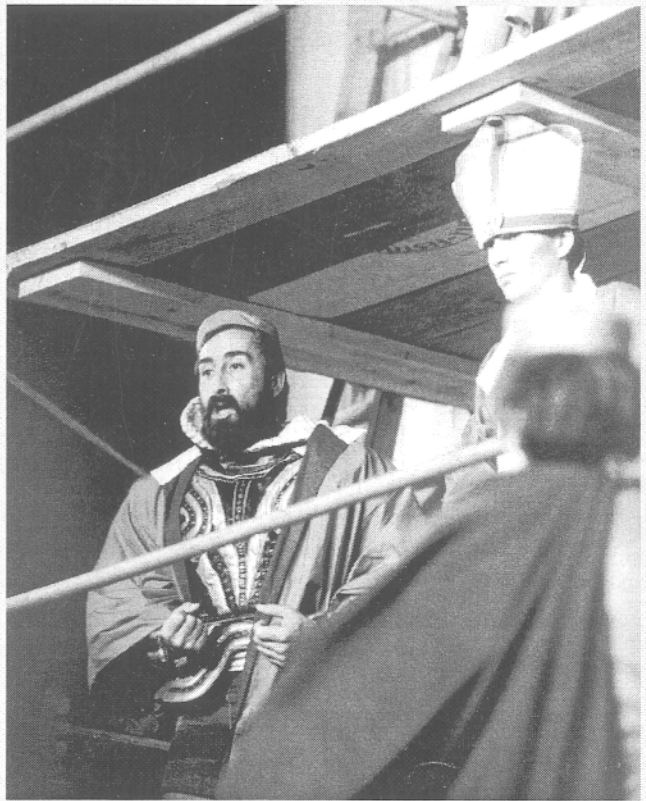
pojam za suzvučje raznozvučnoga - i kompozicija *Svrha od slobode*. Nizanjem replika *in continuo*, bez ikakvih ("klasičnih") podjela i razdjela na činove, prizore, slike i sl, supertemporalnim pojavljivanjem (dakako: simboličnih!) domicilnih likova u višenotisućljetnom slijedu (transponirane) povijesti, zatim s time povezanih preskakivanja vremena radnje i prijenosa temporalnih informacija, tehnikama montaže i, napose, prekidanjem linearne konačnosti tijekom radnje i njezinim nadomještanjem cikličko-repetitivnim načelima građenja (lajtmotiv *Kola sreće* i slični napjevi u raznojezičnim varijantama) te cijelim nizom sličnih (post)modernističkih "trikova" (u biti je, dakako, riječ o "poetici brisanih navodnika"), *Svrha od slobode* upućuje na - fisterovski rečeno - *otvorenu formu*,²⁴ u kojoj se *priča više ne prezentira kao zatvorena, hijerarhizirana cjelina, nego kao UKUPNOST POJEDINIH SEKVENCA*.²⁵

Dakle, ako karnevalizaciju provedenu u svrhu menipejske satiričnosti shvatimo kao *par excellence* anti-klasicistički, maniristični postupak, onda polifoničnu, otvorenu kompoziciju *Svrha od slobode* valja iščitati i kao izvanredno adekvatan okvir korelaciji fona sadržaja i fona jezika.

Priroda humorističnosti izražena je pritom u dosljednom suzvučju višezvučnih komponenata parodirane dijakronije i parodirane sinkronije, pri čemu se još jednom iskazalo kako glavna karakteristika književnosti 20. stoljeća nije psihološka karakterizacija likova (od čega u Kušana ne ostaje mnogo, jer bi takvo što bilo nefunkcionalno) nego jezik kao, istodobno, predmet, sredstvo i svrha književnog djela: svrha od slobode.

²⁴ Manfred Pfister, *Drama*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 1998, str. 346.

²⁵ Nav. djelo, str. 347, 393, 130 i dalje.

I. Kušan *Svrha od slobode*

I. Kušan *Svrha od slobode*